

СВІТОГЛЯДНІ ЧИННИКИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ СИНКРЕТИЗМ ДАОСИЗМУ, БУДДИЗМУ ТА КОНФУЦІАНСТВА ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НОСІЇВ ТРАДИЦІЙ ДАЛЕКОСХІДНОЇ КУЛЬТУРИ

1. Основоположні принципи даосизму, конфуціанства та буддизму

Питання релігійно-філософського синкретизму в далекосхідній традиції завжди викликало зацікавленість у науковців. У цій роботі зосереджено увагу на світоглядних принципах, що обумовлюють синкретизм даосизму, буддизму та конфуціанства, а також на тому, як ці принципи відбиваються у формах суспільної свідомості носіїв далекосхідної традиції. Отже, розглянемо спочатку зміст основоположних принципів цих трьох релігійно-філософських вчень.

Даосизм

Наведемо і прокоментуємо кілька основоположних світоглядних принципів даосизму, що містяться в трактаті «Дао-де цзин».

- *Дао* (道) панує скрізь і у всьому, завжди і безмежно. Його ніхто не створював, але все походить від нього. Його не можна побачити чи почути; постійне та невичерпне, без імені та форми, воно дає початок, ім'я та форму всьому на світі.
- *Дао* — закон всього сущого, недоступний відчуттям; асоціюється з природним хаосом речей.
- *Дао* — це природний шлях (道) речей, в якому немає місця божествам.
- *Дао* не існує поза матеріальним світом, воно проявляється конкретно.
- *Дао* проявляється через *де* (德). І якщо *дао* все породжує, то *де* все вигодовує. *Де* — це спосіб буття людини на шляху

gao; воно виражає саму життєву силу, це те, завдяки чому можна пізнавати світ та діяти в ньому. Тобто за категорією *ge* стоять мораль, свідомість, етика, совість тощо.

- Пізнати *gao*, злитися з ним, притримуватися його — в цьому сенс та ціль життя.
- Людина — це частина Великого Духу, Творця всіх речей. Пізнати свою причетність до Початку й до керуючої всім Сили, і, виходячи з цього, рухатися в бік *gao* — це і є шлях.
- Стати на шлях *gao* здатний той, хто не має пристрастей.
- Той, хто не похваляється своїми успіхами, залишається поза критикою з боку інших.
- Якщо не квапитися — будеш попереду всіх.
- Шлях самовдосконалення повинен базуватися не на прагненні досягти якоїсь мети, а, навпаки, на добровільній відмові від цього. Сенс усього — іти не зупиняючись.
- Славеність людини — це її нещастя, тому що вона втрачає зв'язок з іншими. Скромність понад усе.
- Мудра людина не славить себе, тому є славною і піднімається вище себе.
- Надмірність — це ознака того, що розвиток досяг межі. Це перше, чого треба уникати.
- Жити за законами природи означає стати на шлях *gao*. Шлях *gao* веде до досягнення суті речей.
- Людина повинна обмежити свою діяльність тим, що є необхідним та природним. Необхідне — це те, що потрібне для досягнення мети (стану шляху *gao*). Природне означає дотримуватись свого *ge* без будь-яких спроб ухилитися від нього.

Основний принцип даосизму — це «повернення до початкової природи, спрощення та природність». Цей принцип репрезентується даоською категорією *уей* (無為). В цьому китайському слові ідеограма 無 має значення «не існувати», тобто виражає ідею абсолютного заперечення щодо наявності і навіть існування чого-небудь. Стародавня форма ідеограми 為 — зображення слона й руки погонича. У такий спосіб виражено ідею примусового, невольного, неприродного, штучного тощо. Відтак *уей* — це не «недіяння» (як це подається в сходознавчій літературі і таким чином не сприяє його адекватному розумінню, а «непозбавлення природи», «невідмова від ества» тощо. Отже, досягнення стану шляху дао можливе лише у випадку відмови від руйнування власної природи і природи суцього,

відмови від невідповідної з природою, заснованої виключно на егоїстичній користі суб'єкта, цілеспрямованої діяльності і взагалі у випадку зняття всякої суб'єктності заради входження до єдиного потоку буття (за даосизмом), або до єдиного потоку свідомості (за буддизмом).

Конфуціянство

Судження Конфуція та його послідовників, подані в «Луньюй»:

- Людина повинна прагнути до високоморального ідеалу *цзюньцзи* (君 + 子), який уособлюють дві найважливіші чесноти: гуманність *жень* (仁) та відчуття обов'язку *і* (義).
- *Жень* (гуманність) — це майже недосяжний ідеал, сукупність вищих якостей, якими (за Конфуцієм) володіли лише люди стародавніх часів. Тобто це такі, наприклад, чесноти, як скромність, справедливість, стриманість, гідність, любов до людей тощо. Отже, гуманністю можна вважати чесно-ти, набуті людиною заради поваги до інших.
- Людина, котра наслідує *жень*, це та, яка, бажаючи підтримати себе, підтримує інших, а бажаючи вдосконалювати себе, вдосконалює інших. Бути здатним ставитися до інших, як до себе самого — ось що є шляхом *жень*.
- Відчуття обов'язку продиктоване внутрішньою переконаністю в тому, що треба діяти саме так, а не інакше. Обов'язок — це моральне зобов'язання, яке високоморальна людина через свої чесноти бере на себе сама. Відчуття обов'язку, як правило, обумовлено знаннями та вищими принципами, а не розрахунком. У поняття *і* включається також прагнення до накопичення знань, зобов'язання вчитися та пізнавати мудрість стародавніх вчених.
- Людина не може нічого не робити, тому що для кожного є те, що йому належить виконувати. Якщо людина щось робить, то вона робить не через примус, а через те, що це з моральної точки зору правильно. Але те, що вона робить, не має мети, тому що цінність дії в самій дії, а не в зовнішніх результатах.
- Все в цьому світі хаосу повинно стати на свої місця; кожна людина має знати свої права та обов'язки і робити те, що їй слід робити. Хай правитель стане правителем, міністр — міністром, батько — батьком, син — сином. В цьому полягає принцип правильного управління іншими.

- Вдосконалення чеснот є основою порядку для всіх — від простолюдина до Сина Неба (вищого правителя).
- Суспільство має складатися з людей двох основних категорій: верхів та низів — тих, хто думає та управляє, і тих, хто працює та підкоряється.
- Критерієм поділу суспільства на такі категорії мають бути не знатність походження і тим паче не багатство, а лише знання та чесноти, а точніше — наближеність людини до ідеалу *цзюньцзи*.
- Ідеальне суспільство можливе лише тоді, коли кожна особистість досягає стану *жень*.
- Основою соціального порядку є беззастережне підкорення старшим. Будь-який старший, чи то батько, чиновник, правитель — це беззаперечний авторитет для молодшого, підлеглого, підданого.
- Підкорення його волі, слову, бажанню — це елементарна норма для молодших та підлеглих як в рамках цілої держави, так і в сімейному колі.

Отже, як можна бачити з поданих суджень, конфуціянством розроблено морально-етичні норми, що стали основоположними для далекосхідної суспільної свідомості.

Буддизм

Основоположні ідеї буддизму представлено чотирма істинами:

1. Кожна людина зазнає страждань.
2. Існують причини страждань.
3. Страждання — це не фатальність.
4. Існують шляхи, що ведуть до позбавлення від страждань.

Причинами страждань можуть бути:

- Бажання людини жити.
- Страх перед смертю.
- Прагнення насолоди.
- Непостійність тощо.

Припинення страждань досягається через повну відмову від бажань. Шлях, що веде до повної відмови від страждань, це виконання восьми (八) життєвих принципів Будди: Шлях, який обрав Будда, не був пов'язаний з прагненням до насолоди, розваг тощо, але це не був і шлях аскета. Це був шлях, який можна вважати середнім 中道. На цьому шляху (за Буддою)

адепт повинен дотримуватись восьми життєвих принципів, а саме:

- 1) правильно дивитись на речі (正見);
- 2) правильно мислити (正思);
- 3) ясно висловлюватись (正語);
- 4) правильно ставитись до своєї долі (正命);
- 5) правильно ставитись до своєї карми (正業);
- 6) бути відвертим і цілеспрямованим (正精進);
- 7) правильно ставитись до своїх думок (正念);
- 8) приймати правильні рішення (正定).

Для кращого розуміння смислу восьми наведених принципів звернемось, передусім, до етимології ідеограми 八 — «вісім» в її релігійно-філософській інтерпретації. Ця ідеогра є символом таких даоських та буддистських категорій, як «пустота» й «абсолют». В основі ідеї, що передається цим знаком, лежить поняття «серединного шляху» (на якому людина позбавляється страждань), яке є концептуальним у даосизмі, конфуціянстві й буддизмі. Тобто ідею «серединного шляху» можна вважати основоположною в теорії синкретизму релігійно-філософських вчень традиційних суспільств Далекого Сходу.

За даоською традицією, ідеограма 八 подається як символ:

— паритету ян-інь взаємин 八 12;

— паритету чотирьох опозиційних пар (Ч +) напряму у координатах даоського кола (ДК), тобто як символ восьми сторін світу, що асоціюється з такими поняттями, як «всебічність», «повнота», «завершеність», «упорядкованість» тощо. Очевидно, ця етимологія ідеограми 八, на думку китайців, відповідає смислу таких буддистських категорій, як «дхарма», «коло сансари», «шлях бодхісатви» тощо. Сказане підтверджується прикладами уживання ідеограми 八 у складі таких слів та словосполучень:

八正道 — «шлях до нирвани, що складається з восьми етапів»;

八難 — «вісім перешкод на шляху до Будди та до розуміння його вчення»;

八仙 — «вісім даоських видатних святих»; «вісім великих даоських старців, які опанували секрет безсмертя»;

八石 — «вісім мінералів як додаток до їжі даоса»;

八苦 — «вісім страждань буття бодхісатви: народження, смерть, старість, хвороба, розлука з близькою людиною, зустріч з поганою людиною, неможливість отримати бажане, душевні та фізичні страждання»;

八音 — «вісім муз. інструментів (за матеріалами, з яких вони виготовлені) і, відповідно, вісім звучань 音 цих інструмен-

тів: метал, камінь, глина, шкіра, шовк, дерево, гарбуз, бамбук. А також вісім інтонацій голосу Будди: красивий, м'який, гармонійний, такий, що викликає повагу, мужній, безгріховний, глибокий, гучний;

八相成道 — вісім проявів Будди;

八邪 — вісім порушень присяги (буддизм);

八行 — вісім високих моральних принципів (добročиність);

八關齋 — вісім перших (з 10) заповідей аскетизму (буддизм);

八大地獄 — вісім гарячих пекел (буддизм);

八教 — чотири повчання у догматиці та чотири повчання у риторичі (школи *тенгай*);

八韃度 — вісім сканд абідхарми (буддизм);

八誡 — вісім паріджнян, етапів усвідомлення через: органи відчуттів, розум, душевне та духовне;

八寶 — вісім дорогоцінностей (дорогоцінних речей): а) вісім символів бодхісатв; вісім символів Будди; б) вісім символів частин тіла людини, які приносили у жертву;

八宗 — вісім буддистських сект в Японії;

Спробуємо розкрити смисл кожного з восьми наведених принципів Будди також через етимології ідеограм, якими ці принципи подані. Розглянемо спільну ідеограму 正.

Значення 正: «правильний», «істинний», «вірний» тощо.

Ідея 正: позиція (止) людини, орієнтована на небо (一) як на взірць (конфуціанство, даосизм).

正見 (1-й принцип):

Значення 見 — «дивитись», «бачити» тощо;

Ідея 見: виділяти оком (目) потрібне, особливе, або ознаки, прикмети (二) певної речі (口).

Ідея 正見: правильно (正) дивитись (見) — означає бачити в речах суттєве.

正思 (2-й принцип):

Значення 思: «думати», «мислити», «роздуми».

Ідея 思: голова (田) як орган свідомого сприйняття речей, явищ. Серце (心) як орган інтуїтивного сприйняття речей, тобто — символ комплексного (свідомого та підсвідомого) сприйняття речей, явищ.

Ідея 正思: правильно (正) мислити (思) — це сприймати і розуміти сутність речей, як на свідомому, так і на підсвідомому/інтуїтивному рівнях (одночасно).

正語 (3-й принцип):

Значення 語: «мовити», «говорити», «називати».

Ідея 語: словом 言 позначається будь-яка річ (口), довідля (五) — символ п'яти першоелементів природи, тобто символ усіх речей.

Ідея 正語: давати правильні (正) імена (言) речам довідля (吾), тобто висловлюватись ясно.

正命 (4-й принцип):

Ідея 命: 1) гармонізація (口) слів (口) і відповідних їм справ (口) (як головний принцип життєдіяльності, доля людини тощо);

Ідея 正命: ставитись правильно (正) до практичного життя, до своєї долі (命).

正業 (5-й принцип):

Ідея 業: породження речі (口) — перший етап гармонізації (人) її хаотичного розвитку (三) — вищий рівень удосконалення (人); верхній елемент ідеограми — символ найвищого рівня (一) розвитку речі.

Значення 業: «карма» (буддизм).

Ідея 正業: правильно обраний шлях (正) з метою самовдосконалення (очищення карми (業)).

正精進 (6-й принцип):

Ідея 言: хаотичний (природний) стан розвитку речі (月).

Значення 言: «природний», «чистий», «бездоганний» тощо.

Ідея 精: чисте (природне) (青) зерно (米).

Ідея 進: цілеспрямований (是) упорядкований (佳) шлях.

Ідея 正精進: правильний (正), бездоганний (精), цілеспрямований (進) шлях самовдосконалення.

正念 (7-й принцип):

Ідея 念: внутрішній стан (心) (думки, наміри тощо) в кожний даний момент (今).

Ідея 正念: правильно ставитись (正) до своїх думок (念), тобто правильно оцінювати їх.

正定 (8-й принцип):

Ідея 定: упорядкування (正) речей в сім'ї, домі, державі (人).

Ідея 正定: приймати правильні (正) рішення стосовно упорядкування речей в домі, сім'ї, державі (定).

2. Зміст основоположних форм суспільної свідомості носіїв традицій далекосхідної культури

Отже, відповідно до буддистського вчення, все в світі непостійне. З цього принципу випливають три інші важливі принципи. По-перше, немає ніякого незмінного абсолюту, віч-

ного Бога, а віра в те, що людина володіє власним істинним, постійним та незмінним «я», є хибною. По-друге, не існує окремої речі, в якій можна було б віднайти щось подібне до незмінної субстанції. По-третє, буття в цьому світі є стражданням, тому що все непостійне. Саме прагнення набути стану осягнення суті того, що є істинним, постійним та незмінним (а точніше, не може змінюватися), і є головною ціллю пошуку буддиста. Цей стан у буддизмі називають нирваною.

Головною причиною всіх страждань людини є те, що вона від народження прив'язана до свого «я», яке змушує її задовольняти бажання. Відмовитись від «я» здатен лише той, хто переконає себе в тому, що «я» — це ілюзія. Саме це і стане кінцем страждань, просвітленням і безсмертям. Основу буддистської етики складає саме шлях, через який людина позбавляється страждань. Кінцевою метою шляху є досягнення людиною стану чистої свідомості, тобто стану абсолюту, коли зникає різниця між об'єктивним і суб'єктивним, співвіднесення між будь-чим тощо. В основі шляху лежить доброта, всепрощення, доброзичливе ставлення до всього живого, що об'єднується одним поняттям/категорією — «духовність».

Актуалізація світоглядних принципів вищезазначених релігійно-філософських вчень відбувається через свідомість носіїв далекосхідної традиції, основними формами якої є духовність, толерантність, колективізм, скромність, совість тощо. Розглянемо детальніше деякі з цих форм.

Духовність — це коли моє внутрішнє «я» з'єднується з божественним. Поняття духовності пов'язане з внутрішнім світом людини. До контексту духовності потрапляють такі поняття, як «дух», «духовне», «душа» тощо. Душа в даному випадку — це безтілесна, безсмертна «сила», яка може відокремлюватися від тіла. Душа може ототожнюватися з тим чи іншим елементом свідомості; може уособлювати вічну ідею; може мислитись як щось початкове, що існує поряд з тілом.

Совість — етична категорія, якою оцінюється здатність особистості до морального самоконтролю, тобто самооцінки своїх дій на основі розуміння відповідальності перед суспільством.

Толерантність — це така сукупність властивостей людини, як великодушність, милосивість, терплячість, співчуття, відвертість тощо.

Скромність — це здатність людини брати від природи лише те, що їй (людині) належить.

Колективізм — відчуття обов'язку перед іншими. Саме завдяки цьому в умовах колективізму формується особистість.

3. Співвідношення форм світоглядних принципів і суспільної свідомості даосизму, конфуціянства та буддизму

Розглянувши світоглядні принципи даосизму, буддизму, конфуціянства та форми суспільної свідомості носіїв традицій далекосхідної культури, спробуємо показати їх співвідношення в контексті синкретизму вищезгаданих релігійно-філософських вчень.

На нашу думку, можливість злиття або з'єднання цих трьох вчень було обумовлено передусім тим, що всі вони (за своїми принципами) робили спільну справу: формували й формують досі основні принципи суспільної свідомості, і, відповідно, свідомості особистості, котра і стає носієм синкретизму цих вчень. В основі цього процесу лежить ідея духовного та фізичного самовдосконалення. Згадаймо ще раз, який же найголовніший внесок у процес формування особистості зроблено кожним з цих вчень?

Даосизм:

- Всі явища (включаючи людину) сплетені в єдину мережу взаємозалежних сил — як видимих, так і невидимих. З цим пов'язана даоська ідея «потoku» породжень, загальних змін, становлення, руйнування.
- Примітивізм, тобто уявлення про те, що індивідуум і суспільство стануть кращими, якщо повернутися до початкової простоти з її мінімумом диференціації, вченості і цілеспрямованої активності.
- Віра в те, що люди за допомогою різних методів — містичного споглядання, дієти, сексуальних практик, алхімії тощо — можуть досягти досконалості, яка проявиться в довголітті / безсмерті, надприродних здібностях, харизмі, в можливості пізнати сили природи й оволодіти ними.

Тобто даосизм відає перевагу розгляду життєвих проблем, спільних для всіх людей, що сподіваються на заспокоєння і процвітання і покладаються на даоське вчення як шлях звільнення від хвороб, скорбот, старості і, нарешті, від всіх хвилювань про життя й смерть.

Конфуціянство — це фактично школа організації суспільства і його державності, головною складовою яких є особистість, котра формується, головним чином, на даосько-буддистських ідейних засадах. Вчення Конфуція відрізняється від буд-

дизму й даосизму тим, що розробило й активно впроваджувало теорію гармонізації суспільства й держави на основі шанобливого ставлення до сімейних чеснот. У Конфуція сім'я — це маленька держава, а держава — велика сім'я. Основний принцип суспільної організації презентується такою центральною категорією конфуціянства, як *сяо* (孝) (синівська шанобливість), котра містить такі складові:

- шанування предків;
- піклування про нащадків, безперервність роду;
- піклування дітей про батьків.

Буддизм, в свою чергу, проповідує принцип високої духовності, за якою стоїть відмова від матеріальних благ, надається перевага духовному, що, за цим вченням, є єдиним способом позбавитись тих рис свідомості, які перешкоджають виходу людини з замкненого кола сансари. Людина, перебуваючи в цьому колі «народження та смертей» може звільнитися від будь-якої карми (негативів) і досягти стану нірвани, ідентифікувати себе з всевітньою свідомістю або з тим, що зветься природою Будди.

Спільність цих вчень міститься в концепції шляху духовного самовдосконалення людини, яку можна представити як парадигму синкретизму, який є головним фактором формування суспільної свідомості та світоглядних принципів носіїв традицій далекосхідної культури, що динамічно будується на трьох релігійно-філософських вченнях, про які йдеться в цій статті.

Висновки

1. Релігійний синкретизм даосизму, конфуціянства та буддизму став можливим, передусім, завдяки тому, що всі ці вчення доповнюють одне одне, формуючи світобачення носія традицій далекосхідної культури.

2. В основі синкретизму — ідея шляху *дао* як такого, що, по-перше, утверджує принципи моралі, за якими формується й удосконалюється особистість. І, по-друге, даоська ідея шляху практично постала своєрідною моделлю/зразком для інтерпретації: а) китайцями — шляху Будди; б) конфуціянцями — шляху Неба; в) японцями — шляху їхніх богів. Якщо в даосизмі *дао* космологізується, набувши значення першопричини, світової субстанції, джерела буття, всього сущого, то в конфуціянстві *дао* — шлях етичного вдосконалення і правління на основі морально-етичних норм. Що ж до Будди, то це ніхто інший, як той, хто втілює *дао* — шлях як такий, що веде до досягнення смислу буття.

Література

1. Даосизм. Дао де дзин / Перевод Е. А. Торчинова. — СПб.: Азбука-классика, 2004.
2. Ермакова Т. В., Островская Е. П. Классический буддизм. — СПб., 1999.
3. Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы пу») / Пер. с кит. и коммент. А. Кобзева, А. Лукьянова. — М.: Вост. лит., 2004.
4. Кобаяси С. Поновлений китайсько-японський етимологічний словник ієрогліфів. — Токіо: Сьогаккан, 1955.
5. Конфуцианство в Китае: проблемы, теории и практики / За ред. Делюсина А. — М.: Наука, 1982.
6. Накорчевский А. А. Японський буддизм. — СПб.: Петербургское востоковедение, 2004.
7. Резаненко В. Ф. До проблеми семантико-графічної структури ієрогліфічних символів п'яти стихій китайської космогонії («усін») // Матеріали першого українського симпозиуму з мовознавства і літератур країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (Київ, НаУКМА, 1998) / Відповід. ред. В. Резаненко. — Тернопіль: Терно-Граф, 1999. — С. 27—31.
8. Резаненко В. Ф. До проблеми семантики циклічних знаків даоського кола // Матеріали першої Всеукраїнської науково-практичної сходознавчої конференції (Київ, НаУКМА, 1997) / Відповід. ред. І. Пістрий. — Тернопіль: Терно-Граф, 1998. — С. 93—97.
9. Резаненко В. Ф. До проблеми інтерпретації деяких ключових понять китайсько-японської філософсько-релігійної традиції // Наукові записки: Філософія та релігієзнавство / Відповід. ред. Брюховецький В. — К.: Видавничий дім «KM Academia». — 2000. — Т. 18, Ч. 1. — С. 71—73.
10. Резаненко В. Ф. Семантическая структура иероглифической письменности. — К.: КГУ, 1985.
11. Резаненко В. Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности. — К.: КГУ, 1988.
12. Резаненко В. Ф. Семантические элементы знаков иероглифической письменности. — К.: КГУ, 1989.
13. Середкина Е. В. Конфуцианские тенденции в современных дискуссиях о «глобальной этике» (global ethic) и правах человека в контексте проблемы межкультурных коммуникаций // Материалы V Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. — С. 55—59.
14. Торчинов Е. А. Даосизм: опыт историко-философского описания. — СПб., 1993.
15. Фен Ю-лань. Краткая история китайской философии / Перевод Р. В. Котенко. — СПб.: Евразия, 1998.
16. Чжуан-цзы: Даосские каноны / Перевод В. В. Малявина. — М.: АСТ, Астрель, 2002.